

Végezetül, mindebből az következik, hogy az elkötelezett (önszántából, a humánium objektív szükségszerűségéből fakadó szabadságából elkötelezett) irodalmi alkotó mindig önmaga bírója és vádlója is. Ha ilyen, akkor irodalmi tevékenysége a különösség szintjén mozogva az általánosba homogenizálja alkotóját és olvasóit is. Ehhez nem lehet tartalmi és formai recepteket adni. A műveltségi szint emelése egyaránt kíván »alacsonyabb« és »magasabb« megközelítési módokat, különféle tartalmi és formai megoldásokat. Ezek híveinek szükségképpen vitázniok kell egymással; nem a legyőzés miatt, hanem a kölcsönös megtermékenyülés óhajától vezetettve a sajátosságok fenntartása, sőt kiélezése mellett. De mindenek »a harmadik lehetőség« belül kell történnie. Ekkor — hiszem — az irodalom hozzájárul az új szükségletek esztétikai univerzumának kialakításához: sohasem egyetemességű, de igenis általános érvényű Igénnyel. És ez is nagy feladat.

BODROGVÁRI FERENC

KÉRDÉS(ES) KRITIKÁNKRÓL

Kritikánkról elmarasztalóan szokás beszélni. De egyszer sem mértük még fel, indulatok nélkül, elvi és elméleti szempontokat kiemelve, kritikánk helyzetét, feladatát, mulasztásait, érdemeit. Hamarosan fel kell tenni a kérdéseket: milyen szempontok alapján ítélt, milyen irodalmat affirmál, vannak-e filozófiai és ideológiai alapelvei; de azt is: vannak-e belső értékei? És mindenekelőtt milyen hatást vált ki (ha kivált) irodalmunk életében?

Nemcsak a kritikának a kérdései ezek, hanem egyúttal az irodalom lényegbevágó problémái is.

Ha felsoroljuk azokat a kérdéseket, amelyek alapján a kritikáról beszélni kell és beszélni lehet, máris kimondhatjuk: irodalmi bírálatunk rászolgált a gyakori elmarasztalásokra. Ítéletei gyakran a levegőben lógnak, sokszor nem tudja követni a költői szó és gyakorlat útjait, nemegyszer hangulatokat áraszt okfejtés helyett. Leginkább azonban azért, mert sokszor szinte semmit sem ad hozzá a műalkotásokban, azok nagyobb csoportjában, részleteiben, egy-egy mozzanatában realizált költészetfogalomhoz; alig vannak ismeretei az irodalmiság körében, etikáról beszél, ahol esztétikáról kellene szólnia, hasznossági tényezőkről, ahol a szép kérdései merülnek fel. Éppen ezért követ el sorozatos hibákat, a legnagyobb hibát is, a valóságos irodalmi értékrend megsértését, felborítását; nagynak kiált ki silány és kontár munkákat, enged a népszerűségnek, elhallgat igazi értékeket.

Ezért mondhatjuk kritikánkat kérdésešnek.

Kétségtelenül, a kritika legösszetettebb problémája az érték kérdése. Mit jelent az irodalmi érték, milyen összetevői vannak és milyen fogalmakkal írha-

tó le? Lehetséges-e az objektív kritikai ítélet? Természetesen, egyetlen kritikai ítélet sem lehet abszolút; megbízhatóan és maradandóan csak az irodalmi kontárkodásra mutathat rá. Kritikánk sajnos ezt sem teszi meg mindig. Kiutakat keres és talál is, nemcsak az irodalom silányságainak, hanem önmagának is; kritikánk ezért (gyakran) semmitmondó mentegetőzős.

Sorolhatnánk tovább kritikánk kérdésségének adalékait, de nem jutnánk messzire, csak a szavakat szaporítanánk ott, ahol úgyis sok szó hangzott már el.

Inkább kíséreljük meg megfogalmazni (tételesen és árnyalatok nélkül, ahogyan eddig tettük) kritikánk legsürgősebb feladatait.

Először is, hogy a nyilvánvaló mulasztások ellenére is, vannak kritikusaink, tehát kritikánk is van. A szépirodalmi kiadványokhoz képest aránylag sűrűn jelennek meg kritika- és tanulmánykötetek. Ezek alapján ítéltető meg az a feladatkör, amelyben a kritikának szerepet kell vállalnia.

Kétségtelenül, a kritikának az a dolga, hogy az irodalmi evidenciák mellett, a rejtettebb, a nehezebben felismerhető és feltárható irodalmi tényekre, szempontokra hívja fel a figyelmet. Eddig tarthat a kritikus munkája, a többi az olvasóra vár. A kritikus téved, ha túllépi ezt a határt. Ezen a határon túl már a benyomások világa kezdődik, az olvasó felségvizei. Kritikánk, sajnos, éppen ezen a határon túllépve kezd beszélni, a »naív« olvasó szerepében tetszelegve, benyomásait közli az irodalmi tények megfigyelése helyett. Ezért legtöbb kritikánkban nyoma sincs az elméleti gondolkodásnak, nyoma sincs a fogalmi beszédnek, a rendszerezés, az értékelés szándékának. Eleve vesztésre van ítélve: benyomásait szép beszéddé alakítja, s eközben a mű kicsúszik mondatai közül. Alapvető feladata tehát kritikánkknak, hogy önmagáról gondolkodjon el, hogy pontosan tudja, mit tesz, amikor egy műről kezd el beszélni. A kritikus nem formálhat jogot a műalkotás bármilyen formájú megismétlésére. Ha megismerte a maga határait, akkor beszélhet az irodalomról megbízható módon. Van már néhány gyakorló kritikusunk, elsősorban a fiatalabbak, az »iskolázottak« között, akiktől elvárhatjuk az ilyen kritika művelését.

A kritikának kétségtelenül vannak meghatározott elméleti kötöttségek, de igazi, lényegbevágó kötöttségeit a gyakorlatban, az irodalmi művek figyelmes olvasásában kell keresni. Itt válik el az irodalmi kritika az irodalomelmélettől. Nem következik az irodalomelméletből, itt semmiféle dedukció nem járhat sikerrel: az irodalomról való beszéd önálló formája a kritika. Ezért tekinthető próbakövének az olvasás gyakorlata. Kivételesen összetett tehát a kritika feladata. Pontos és figyelmes megfigyeléseket kell közölnie az irodalmi tények világáról, de nem válhat egyszerűen tényközléssé, mert racionális megfigyelései egyúttal az irodalmi alkotás érzelmi szféráját, képszerűségét, jelképszerűségét nem hagyják érintetlenül. Itt is maximális figyelmességgel kell eljárnia, hogy ne váljon benyomások improvizációjává az irodalmi mű érzelmi szférájában.

A kritikát tehát mindenekelőtt kialakított gyakorlata, nem vállalt elméleti kötöttségei minősítik.

Éppen azért, mert az irodalmi kritikát gyakorlatnak tekintjük, a kritika nem lehet érdektelen az irodalmi mű jellegével szemben. Jól tudjuk a kritika történetéből, hogy minden kritikai gyakorlat egy bizonyos költészettípushoz kötődött. A kritika — bármilyen nagy körültekintéssel is beszél az irodalmi tények világáról — nem lehet deskriptív, sem semleges, de ártatlan sem. Ha vannak kötöttségei, akkor azokat saját gyakorlatán kívül a költészetben kell

keresni. A költészet kihívásaira válaszol a kritika, de nem válaszolhat minden kihívásra, csak azokra, amelyek termékenyítően mozdítják, irányítják figyelmét a költészet fogalmának egy meghatározott megvalósítása felé.

Ezért a benyomásközléstől és a pusztá improvizálástól mentes kritika, mely az irodalom evidens vagy rejtett tényeiről beszél, az irodalmi eljárásról tehát, sohasem lehet semleges tárgyalás, s ezért sohasem vethető szemére az egyoldalúság. Mert az ilyen egyoldalúság elkötelezettséget jelent, irodalmi és társadalmi egyidőben.

A gyakori elmarasztalások csak akkor fogadhatók el, ha a kritikának ezt a három feladatkörét igyekeznek tudatosítani, tehát ha a kritika »természetét«, a kritika *gyakorlatát* s a kritikai *elkötelezettséget* veszik célba. Sajnos, a kritika körül elhangzó sok szó nem (mindig) ezt teszi. Nem lépi át az elméleti kérdésselvetés küszöbét, hanem egyszerűen elvitat, megmosolyog egy-egy kritikusi erőfeszítést, sőt legtöbbször az »odamondogatás« jegyében, kárörvendve (cinikusan) helyesel egy-egy ítéletnek, formulációnak, szempontnak. Az ilyen és az ehhez hasonló elmarasztalások közben, természetesen, a mű, a költészet kérdése fel sem merül; ezért láthatjuk irodalmi életünkben, nap nap után azt a fura helyzetet, hogy a műről szóló (akár pozitív, akár negatív) kritikának bármennyire is kisméretű, nagyobb visszhangja van, mint magának a műnek. Ez a visszhang azonban nem affirmálja a kritikát, nem is teszi szükségessé. Degradálja inkább, nem egyszer kompromittálja.

Kritikánk rászolgált az elmarasztalásokra, de megkülönböztető figyelmet érdemel. Mind többször kell *érdemben* hozzászólni tevékenységéhez. Aligha hihető ugyanis, hogy irodalmunk egyetlen lépést is tehessen a kritika bátorítása nélkül, aminthogy aligha hihető, hogy irodalmunk igazi értékeivel eljuthat az olvasóhoz a kritika támogatása nélkül.

BÁNYAI JÁNOS

TÉZISEK ÉS KÉRDÉSEK IRODALMI BALOLDALUNK MŰLTJARÓL ÉS JELENÉRŐL

1. Elvi hipotézisek

1.0. Korunk baloldali művészegyenységének két »abszolútuma«, két »alapvető entitása« van: a művészet és a forradalom, s e kettő végső kibékítése, teljes szintézisbe oldása csak állandó, nemes *törekvése* lehet a baloldali alkotónak, de a teljes és tartós harmónia általában nem érhető el. (Vö.: Stanko Lasić: *Sukob na književnoj ljevici 1928—1952*. Liber, Zagreb, 1970.)

1.1. A baloldali íróegyeniség folyamatos törekvése, hogy műve a történő történelem, a zajló forradalom hasznos fermentuma legyen, eleve lehetetlenné teszi számára a l'art pour l'art-pozíció vállalását; ezen túlmenően azonban két alapvető lehetősége marad: a) »autentikus artista tudatának« aszkétikus »elfoly-